

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ÇALIŞMALARI 4

Nazımdan nesire edebî türler

25 Nisan 2008
Bildiriler

Hazırlayanlar

Hatice Aynur

Müjgân Çakır

Hanife Koncu

Selim S. Kuru

Ali Emre Özyıldırım

TURKUAZ

İstanbul 2009

Osmanlı tarih edebiyatında biyografi türünün ortaya çıkışı ve gelişmesi

Abdülkadir Özcan*

* Prof. Dr. Mimar Sınan Güzel Sanatlar
Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih
Bölümü.

Grekçe “bios” hayat ve “graphie”

yazma kelimelerinden oluşan biyogra-

fi birleşik kelimesi ile, eskilerin “tercüme-i hâl”, “terâcim-i ahvâl” veya “tarihçe-i hayât” dedikleri edebiyat dalı kast edilirdi. Eski Yunan devri eserlerinde rastlanan biyografi kavramı, XVII. yüzyıl sonlarından itibaren Avrupa’da kullanılmış ve birçok dallara ayrılmıştır. Sadece bir kişinin hayatını konu alanlar olduğu gibi, birçok şahsın hayat hikâyesini bir arada veren sözlük veya ansiklopedi tarzında hazırlanmış biyografik eserler de vardır. Bu tür eserler tek bir millete ait ise millî, bütün milletlere şümulü varsa milletler arası niteliktedir. Otobiyografi ise, kişinin kendi hayatını bizzat kendisinin kaleme almasıdır ki, günümüzde “öz geçmiş” şeklinde ifade edilmeye çalışılır.

Biyografi türü eskiden tarih edebiyatının bir parçası sayılırdı. Son zamanlarda ondan ayrılmıştır. Nitekim, XIX. yüzyılda hazırlanmış “devr-i Hamîdî” fihrist (katalog) lerinde siyer ve tevârih kitaplarının listesi birlikte verilmiştir. Ayrıldıktan sonra ise Tarih’in önemli kaynaklarından olma özelliğini kaybetmemiştir.

İslâm dünyasında biyografyacılık peygamberlerin, özellikle İslâm Peygamberi’nin, ashâb-ı kirâm’ın, tâbiînin, halifelerin, evliyaların, muhaddislerin, sultanların, şair, edîp ve ilim adamlarının hal tercümelerini veren siyer, kısas, menkibe, tabakât, fihrist, ensâb, şecere, tezkire, tuhfe, devha, vefeyât vs. gibi adlar altındaki eserlerde toplanmıştır. Ortaçağ İslâm dünyasında biyograficilik Avrupa’ya göre çok daha gelişmişti ve medreselere sokulan bir branş hüviyetinde idi. Bu alanda gerek Araplar’da gerekse İran’da yazılmış pek çok genel, bölgesel, ihtisas biyografileri vardı. İslâm âleminin Ortaçağ’daki biyografi anlayışı Avrupa’ya ancak Yeniçağ’da hakim olmaya başlamış, başta İtalya ve İngiltere olmak üzere Avrupa’nın öteki ülkelerinde ve Amerika’da modern anlayışa yakın biyografiler meydana getirilmiştir. “Who’s Who”, yani “Kim Kimdir” adı altında çağdaş, yaşayanlar biyograficiliği XIX. yüzyıl ortalarında ilk defa İngiltere’de ortaya çıkmış ve hemen her ülkede, bu arada ülkemizde millî karakterde benzerleri yayımlanmıştır. XX. yüzyıl başlarında ve sonrasında bunun milletler arası örnekleri de ortaya çıkmıştır.

İslâmiyet'ten önce Türkler'de Orhun Kitabeleri, birçok vasıfları yanında aynı zamanda biyografik birer kaynak karakteri de taşırlar. İslâmiyet'in ortaya çıkışı ile birlikte Türk biyograficiliğinde, özellikle Osmanlı döneminde güzel örnekler ortaya konulmuştur.

Osmanlı dönemi biyografi çalışmalarını çeşitli dönemler halinde ele almak mümkündür. Kuruluş Dönemi Osmanlı edebiyatı diğer alanlarında olduğu gibi biyografi yönünden de zayıftır. Bu bakımdan İslâmî edebiyat geleneğinin devamı niteliğinde XIV. yüzyıl sonlarında *İskendernâme*¹ adlı eseri ile Germiyanlı Ahmedî'nin özel bir yeri vardır. İslâm tarihinde efsanevi bir şahsiyet olan Büyük İskender'in kahramanlıklarının konu edildiği eser, menkıbevî ve destanımsı bir biyografik karakter arz eder. Bu manzum eserin sonuna eklenen *Dâsitân-ı Tevârih-i Müllük-i Âl-i Osman* ise günümüze ulaşan ilk Osmanlı tarihi olarak önemlidir. Yine İslâmî edebiyatın devamı olarak Hazreti Hamza'nın kahramanlıklarını konu edinen ilk *Hamzanâme* XV. asrın ilk çeyreğinde Ahmedî'nin kardeşi Hamzavî tarafından yazılı hale getirilmiş ve uzun kış geceleri yenice-ri orta ve bölüklerinde okunmuştur.² Hazreti Hamza'nın kahramanlıklarını destan havası içinde veren bu eser, romanlaştırılmış bir biyografi olarak da kabul edilebilir. Bu mevzuda XV. yüzyıla, dinî-destânî karakterde çok güzel bir Türkçe ile yazdığı ünlü manzum *Mevlid*'i³ ile Süleyman Çelebi damgasını vurmuştur. XV. yüzyıldan itibaren yazılmış kroniklerin Osmanlı Devleti tarihini padişah padişah ele aldıkları düşünülürse, bunların her birinin aynı zamanda birer biyografi olduğunu kabul etmek gerekir ki, bu da bütün Osmanlı kroniklerinin bu kategoriye dahil edilmesi demektir. Ancak biz burada gerçek anlamda biyografik eserlerden söz etmek istiyoruz.

İstanbul'un fethiyle Kuruluş sürecini tamamlayan Osmanlı Devleti'nde tarih yazıcılığı da inkişaf etmiş, özellikle II. Bâyezîd ve sonrası dönemlerde genel Osmanlı tarihleri ile Osmanlı tarihini dünya tarihinin parçası olarak ele alan umumî tarihler yazılmışsa da, XVI. yüzyıl ortalarına kadar müstakil biyografiye pek rastlanmaz. Yavuz Sultan Selîm döneminin tarihçesi olan *Selîmnâmeler*⁴ ile Kanûnî devrinin *Süleymânâmeleri*⁵ bir bakıma bu padişah dönemlerinin monog-

1 İskendernâme türü hakkında bk. İsmail Ünver, "İskender," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (TDVİA)*, c. 22 (İstanbul: TDV, 2000), 557-559; Günay Kut, "Ahmedî," *TDVİA*, c. 2 (İstanbul: TDV, 1989), 165-67.

2 Nurettin Albayrak, "Hamzanâme," *TDVİA*, c. 15 (İstanbul: TDV, 1997), 516-17.

3 A. Necla Pekolcay, "Mevlid," *TDVİA*, c. 19 (Ankara: TDV, 2004), 485-86.

4 M. C. Şehabeddin Tekindağ, "Selim-nâmeler," *İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi*, s. 1 (Ekim 1970): 197-230.

rafileri olmaları hasebiyle biyografi türüne dahil edilebilirlerse de, bunlar da yukarıda sözü edilen kronikler gibi düşünülmemelidir. Kaldı ki, yarım asra yaklaşan Kanûnî devrinin askerî ve siyasî olayları “Belgradnâme”, “Rodosnâme”, “Mo-haçnâme”, “Sigetvarnâme” vb. gibi daha alt başlıklar altında da ele alınabilir.⁶

İslâmî edebiyatın devamı olarak Osmanlı döneminde de görülen menâkıbnâme türünün XIV. yüzyıldan itibaren örnekleri görülmüş ve bu XVIII. yüzyıla kadar varlığını korumuştur.⁷ *Menâkıb-ı Akşemseddin*, *Menâkıb-ı Mahmûd Paşa*, *Menâkıb-ı Sultân Bâyezîd* vs. gibi, kişileri ve olayları olağan üstü güçlerle ele alan bu eserlerin de biyografik niteliği tartışılmazsa da, kaynak olarak kullanılırken çok dikkatli davranılması gerektiği bilinen bir husustur.⁸ Ancak, daha ziyade tarihçi kişiliğiyle ön plana çıkan Gelibolulu Mustafâ Âlî (ö. 1600) tarafından 1587 yılında kaleme alınan *Menâkıb-ı Hünerverân*’ı geleneksel menâkıbnâmelerden ayrı tutmak gerekir. Zira Âlî, türünün ilk örneği sayılabilecek bu eserinde hattatların, müzehhiblerin, musavvirlerin, nakkaşların ve mücellidlerin hal tercümelerini verirken aşırılığa kaçmamıştır.⁹

Osmanlı edebiyatında menâkıbnâme dışında, tezkire ve tabakât tarzlarındaki ilk özgün biyografiler XVI. yüzyılda Kanûnî devrinin ortalarında ortaya çıkmıştır. Araplar’ın tabakât geleneğinin İran ve Türk versiyonu olarak kullanılan bu tezkire kavramı ile, genellikle belli meslek grubunda bulunan kişilerin biyografileri verilir. En yaygın örnekleri ise şair ve evliya tezkireleridir. Sayıca az da olsa hattatlar ile musikîşinaslara mahsus olanlar da vardır. Son örneği sayılabilecek *Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye* veya daha yaygın adıyla *Sicill-i Osmânî* ise umumi mahiyette bir biyografyadır. Tarih edebiyatından ziyade edebiyat tarihini ilgilendiren şuarâ tezkirelerinin Osmanlı edebiyatındaki ilk örneği Edirneli Sehî Bey’in (ö. 1548) *Heşt Bihîşt* adlı mensur eseridir. Aynı yüzyıl içinde bunu yazılış sırasına göre Latîfî’nin (ö. 1582) *Tezkire’si*, Ahdî’nin (ö. 1593) *Gülşen-i şuarâ’sı*, Âşık Çelebi’nin (ö. 1571) *Meşâirü’ş-şuarâ’sı*, Kınalızâde Hasan Çelebi (ö. 1603) ve Beyânî (ö. 1597)’nin eserleri takip eder. Bu eserlerde bazı tarihçi şairlere de yer verilmesi, tarih araştırmacılarını doğrudan ilgilendirir.

5 Abdülkadir Özcan, “Kanuni döneminin tarihleri: Süleymannâmeler,” *Tarih ve Medeniyet*, s. 14 (Nisan 1995): 40-1.

6 Abdülkadir Özcan, “Kanunî devri tarih yazıcılığı ve literatürü,” *Prof. Dr. Mübahat Kütükoğlu’na armağan* (İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi, 2006), 113-54.

7 Haşim Şahin, “Menâkıbnâme,” *TDVİA*, c. 19 (Ankara: TDV, 2004), 113.

8 Orhan F. Köprülü, “Tarihî kaynak olarak XIV. ve XV. asırlardaki bazı Türk menâkıbnâmeleri,” (Doktora Tezi, İÜ Edebiyat Fakültesi, 1951).

9 Hidayet Yavuz Nuhoğlu, “Menâkıb-ı Hünerverân,” *TDVİA*, c. 19 (Ankara: TDV, 2004), 110-11.

Gerçek mânada biyografi meydana getirme denemeleri de ilk defa XVI. yüzyıl-
da ortaya çıkar. Her ne kadar ilk örnek Taşköprizâde İsmâüddin Ahmed Efendi (ö.
1561) tarafından eş-Şekâiku'n-Nu'mâniye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye adıyla Arapça
olarak tabakat tarzında kaleme alındıysa da, daha müellifinin sağlığında bunun ter-
cüme ve zeyilleri yapılmaya başlanmış ve bu gelenek XX. yüzyıl başlarına kadar
devam etmiş, böylece bir Şakâik külliyyatı ortaya çıkmıştır.¹⁰ İlimiye mesleğinde İst-
anbul kadılığına kadar yükselen Ahmed Efendi'nin, hayatının son yıllarında göz-
lerini kaybettikten sonra dikte ederek tefsir, kelâm, edebiyat ve özellikle terâcim
alanında vücuda getirdiği birçok eser arasında Arapça eş-Şekâik'in müstesna bir ye-
ri vardır. Bunun en büyük göstergesi, yukarıda ifade edildiği gibi daha müellifi-
nin sağlığında, hatta bazan onun izni alınarak bir çok tercüme ve zeylinin yapı-
lmış olması, daha sonraki asırlarda ise pek çok istinsahının yapılmasıdır. Taşköpri-
zâde'nin başta Hazreti Peygamber ve ashâbının biyografileri olmak üzere İslâm
âleminin ünlü din, hukuk, kelâm, sanat ve kültür adamlarının hayatlarına dair bir
başka biyografik eseri olan Nevâdirü'l-ahbâr aynı alâkayı görmemiştir. Arap tabakat
geleneğine bağlı olarak, Osmân Gazi'den Kanûnî devri ortalarına kadar her padi-
şah dönemine bir tabaka tahsis edilip, Osmanlı uleması ve tarikat şeyhlerinin ilk
defa bir araya getirildiği Arapça eş-Şekâik, Meşâirü's-şarâ müellifi Âşık Çelebi ve Mu-
tesibzâde Hâkî tarafından hemen Türkçe'ye çevrilmiştir. Hatta Âşık Çelebi kendi
tercümesine Arapça bir zeyil bile yazmıştır. Hısum Ali Çelebi'nin (ö. 1584) el-İk-
dü'l-manzûm fi zikri efâzih'r-Rûm veya el-İkdü'l-manzûm fi ahvâli ulemâih'r-Rûm adlı Arapça
zeyli başta olmak üzere, Arapça eş-Şakâik'in en mutena ve mükemmel tercümesini
yine aynı asırda Edirneli Mecdî Mehmed Efendi (ö. 1591) yapmıştır. Asıl adı Ha-
dâiku's-Şakâik olmakla birlikte, daha ziyade Tercüme-i Şakâik olarak bilinen bu tercü-
me, müterciminin de ısrarla vurguladığı gibi, Taşköprizâde'nin eserine dayalı ye-
ni bir tevsi çalışması olarak kabul edilmelidir. Nitekim eserinin adını Hadâiku's-Şa-
kâik koymasının sebebini, Arapça Şakâik'i bir fidanlık kabul etmesiyle, yani orada
biyografisi verilen kişileri daha geniş olarak ele almasıyla açıklayan Mecdî, kendi
eserinin öteki tercümelerle kıyaslanmamasını, yaptığı çevirinin onlardan üstün ol-
duğunu ifade eder.¹¹ Daha sonraki dönemlerde kaynak olarak genellikle Mecdî ter-
cümesi kullanılmış ve Nev'izâde Atâî (ö. 1635) ünlü zeylini Mecdî tercümesine
yapmıştır. Bu tercüme-yi herkesin Arapça bilmemesinden dolayı yaptığını belirten
Mecdî'nin kullandığı ifade ve üslûbun da fevkalâde ağır olduğu hatırlatılmalıdır.

¹⁰ Behcet Gönül, "İstanbul kütüphanelerinde al-Şakâik el-Numaniyye tercüme ve zeyilleri," *Türkiyat Mecmuası*, 7-8, s. 2 (1945): 151 vd.

¹¹ Abdülkadir Özcan, "Mecdî, Mehmed," *TDVİA*, c. 28 (Ankara: TDV, 2003), 228-29.

XVII. yüzyıla geldiğimizde biyografi türünün biraz daha geliştiği ve yavaş yavaş farklı mesleklerden kişilerin müstakil çalışmalarına konu olduğu dikkati çeker. Tezkire geleneği bu asırda da devam eder ve bir önceki yüzyılda olduğu bu türün güzel örnekleri meydana getirilir. Telif tarihine göre bunların başlıcaları, Riyâzî'nin (ö. 1644) *Riyâzu's-ş-şuarâ'sı*, Kafzâde Fâizî'nin (ö. 1621) *Zübdetü'l-üş-âr'ı*, Rı-zâ (ö. 1671) ve Yümnî'nin kendi adlarına izafetle anılan tezkireleri, Âsum'ın (ö. 1675) *Zübdetü'l-üş-âr Zeyli* ve Güftü'nin (ö. 1677) manzum *Teşrifâtü's-şuarâ'sıdır*.

Ulema biyografileri bu asırda yine Şakâik zeyli olarak kaleme alınır. Nev'izâde Atâi başta yukarıda sözü edilen Hısım Ali Çelebi'nin Arapça *el-İkdü'l-manzum'u* olmak üzere, daha önce yazılmış zeyilleri de kullanarak *Hadâiku'l-hakâik fi tekmileti's-Şakâik* adlı ünlü eserini bu asırda meydana getirdi. Fakat yukarıda belirtildiği gibi, aslında Mecdî tercümesinin zeyli olan ve Kanûnî devri ortalarından IV. Murâd (salt. 1623-1640) devri ortalarına kadar gelen Atâi zeyli hep *Zeyl-i Şakâik* olarak anılmıştır. Eserde sadece müderris, kadı, kazasker ve şeyhülislâmlar değil, tasavvuf erbabi ulema ile şairlere de yer verilmiş, hatta her padişah döneminin önemli olaylarından da kısaca söz edilmiştir. Kâtib Çelebi (1609-1657) tarafından da takdir edilen¹² *Hadâiku'l-hakâik* dil, ifade ve üslûp bakımından Mecdî'yi geçmiştir.

Bu asırda Osmanlı hattatları ilk defa müstakil bir esere konu olur. XVI. asırda Gelibolulu Mustafâ Âlî tarafından diğer sanat erbabıyla birlikte hattatlardan da söz ettiği *Menâkıb-ı Hünerverân'dan* yukarıda söz edilmişti. Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Nefeszâde İbrahim (ö. 1650) tarafından kaleme alınan ve hat sanatının ilk ustalarından IV. Murâd'a kadar gelmiş ünlü kişilerden söz eden eser *Gülzâr-ı Savâb* bu padişaha takdim edilmiştir.¹³ Birçok alanda olduğu gibi, biyografi sahasında da XVII. asra damgasını vuran müellif şüphesiz Kâtib Çelebi'dir. Aynı zamanda en büyük bibliyograf olan ve daha ziyade bu vadideki *Keşfü'z-zunûn* adlı eseriyle tanınan Kâtib Çelebi'nin, kendi otobiyografileri haric tutulursa terâcim türündeki yegâne eseri *Süllemü'l-vusûl ilâ Tabakâti'l-fuhûl'dür*. Tertip tarzı Taşköprizâde Ahmed'in yukarıda sözü edilen *Nevâdirü'l-ahbâr'ı* tarzında olan ve onun mütemmimi niteliğinde alfabetik tarzda kaleme alınan *Süllemü'l-vusûl de Keşfü'z-zunûn* gibi Arapça'dır. Zaten Osmanlı tarih yazıcılığının Arap ekolüne mensup olan her iki müelliften başka bir şey de beklenemezdi. Eser, *Keşfü'z-zunûn'da* isimleri geçen kitapların müelliflerini ihtiva etmekle onun âdeti bir indeksi görünümündedir. Tertip ederken *Süyûtü'nin* (ö. 1505) *Lüb-*

12 *Keşfü'z-zunûn*, nşr. Kılıslı Muallim Rifat - Şerefeddin Yaitkaya, c. 2 (Ankara: MEB, 1941), 1058.

13 Hidayet Yavuz Nuhoglu, "Gülzâr-ı Savâb," *TDVİA*, c. 14 (İstanbul: TDV, 1996), 260.

bü'l-elbâb fi tahrîri'l-ensâb'ını esas alan Kâtip Çelebi, adlarını verdiği diğer kaynaklardan yaptığı ilavelerle eserini zenginleştirmiştir.¹⁴ Cemaleddin Mahmûd Hulvî (ö. 1654) tarafından kaleme alınan Lemezât-ı Hulviyye ez-leme`ât-ı ulviyye ise özel biyografi türüne örnek gösterilebilir.¹⁵ Nihayet Muhibbî Muhammed Emîn'in (ö. 1699) ağırlıklı olarak Osmanlı Arap dünyasında yetişmiş ünlü şahsiyetlere dair eseri olan Hulâsatü'l-eser fi a'yâni'l-karni'l-hâdi-aşer¹⁶ adlı Arapça biyografik eseri de tabakât geleneğinin tipik örneklerinden kabul edilebilir.¹⁷

XVIII. yüzyılda ise biyografi türü daha da zenginleşir ve çeşitlilik arz eder. Ulema biyografileri yine Zeyl-i Şakâik adlı altında Uşşakizâde İbrâhîm Efendi ile bunu beğenmeyen Şeyhî Mehmed Efendi tarafından yazılan ve hemen aynı dönem alimlerinden söz eden Vekâiyü'l-fudalâ adlı eserlerle devam ederken, siyer telifleri ve şuarâ tezkireleri –ki en önemlileri Safâyî, Sâlim ve Râmiz'inkilerdir–yanında bazı mevki sahiplerinin hayat hikâyelerini bir araya getiren eserlerin sayısında önemli artış görülür. Osmanlı padişahlarının çok kısa biyografilerini Hadîkatü'l-mülûk'te toplayan Osmanzâde Ahmed Tâib'in bu eserine aynı sırada Şehrîzâde Mehmed Said tarafından Gülşen-i Mülûk adıyla bir zeyil kaleme alınmıştır. Fakat Osmanzâde'nin bu vadideki asıl önemli eseri sadrazam biyografilerini ihtiva eden Hadîkatü'l-vüzerâ'dır. Bu eser Şakâik gibi büyük rağbet görmüş ve XX. yüzyıl başlarına kadar gelen müteselsil zeyilleri yapılmıştır.¹⁸ Behcetî İbrahim'in (ö. 1738'den sonra) Târih-i Sülâle-i Köprülü adıyla bilinen Silsiletü'l-âsafiyeye fi devleti'l-hâkâniyyeti'l-Osmâniyye adlı eseri ise türünün ilk ve son örneği kabul edilebilir. Zira bir vezir ailesinin müstakil bir eserin konusu yapılmasının başka bir örneği yoktur. Bu asrın büyük sadrazamlarından Hekîmoğlu Alî Paşa'nın oğlu İsmâil Ziyâeddin Bey tarafından yazılan Metâli'ü'l-âliye fi gurreti'l-gâliye'de babasının biyografisinden ve dönemi olaylarından söz edilir. Aynı şekilde bu sırada yazılıp alanında çığır açmış bir başka eser şeyhülislâm biyografilerini ihtiva eden Devhatü'l-meşâyih'tir. Asrın büyük biyografi Müstakîmzâde Süleymân

14 Houria Yekhef, "Kâtip Çelebi ve Süllemü'l-vusûl'ü," (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1996); a.y., "Kâtip Çelebi'nin Süllemü'l-vusûl'ü isimli eseri üzerine," *İslâmî Araştırmalar* 12, s. 2 (1999): 149-58. Tek nüshası Şehid Ali Paşa Kütüphanesi'nde bulunan eser IRCICA tarafından baskıya hazırlanmaktadır.

15 M. Serhan Tayşi tarafından neşredilen (İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı, 1993) eser için bk. Reşat Öngören, "Lemezât," *TDVIA*, c. 27 (Ankara: TDV, 2003), 136-37.

16 4 c. (Kahire: Dâru Sadır, 1284 [1867-68])

17 İsmail Durmuş, "Muhibbî, Muhammed Emîn," *TDVIA*, c. 31 (İstanbul: TDV, 2006), 36.

18 Abdülkadir Özcan, "Hadîkatü'l-vüzerâ," *TDVIA*, c. 15 (İstanbul: TDV, 1997), 22-3.

Sadeddîn Efendi tarafından kaleme alınan bu eser de yapılan müteselsil zeyillerle imparatorluğun sonuna kadar getirilmiştir.¹⁹

Nakîbüleşrâf Hacı Kâsımzâde Seyyid Mehmed Rızâ Efendi Kırım hanlarının biyografilerini *es-Seb' u's-seyyâr fi ahbâri mülûki't-Tatar*²⁰ adlı eserinde toplamıştır. Bunlardan başka Esrâr Dede (ö. 1797) Mevlevî şairlerine dair *Sefîne-i Mevleviy-*ye adlı tezkiresi ile özel biyografi türünün tipik bir örneğini vermiştir.

Aynı asırda Ahmed Resmî Efendi (ö. 1783) kendi devrine kadar yaşamış reisülküttapları *Halîkatü'r-rüesâ* veya *Sefnetü'r-rüesâ*'da, dârüssaâde ağalarını ise *Hamîletü'l-küberâ*'da toplamıştır. Bunlardan yanlılıkla *Halîfetü'r-rüesâ*²¹ adıyla basılan ve adı bazı nüshaların kapağında *Hadîkatü'r-rüesâ* olarak geçen birincisini yazarken müellif, Osmanzâde'nin *Hadîkatü'l-vüzerâ*'sını örnek aldığı belirtir. *Sefnetü'r-rüesâ* isimlendirmesini ise Koca Râgıb Paşa yapmıştır. İlk telifinden sonra bizzat müellifi tarafından genişletilen esere daha sonra Müstakimzâde tarafından zeyil yapılmış ve *Halîka* 1754'ten 1804'e kadar getirilmiştir. *Hamîletü'l-küberâ* ise, Osmanlı haremının ve Haremeyn evkâfının başı konumunda olan dârüssaâde ağalarının biyografilerinin toplandığı eserdir.²² Daha önce Dervîş Abdullâh tarafından yazılan *Risâle-i teberdâriyye fi ahvâl-i ağa-yı dârüssaâde* adlı zenci aleyhtarlığı gibi sübjektif eser²³ hariç tutulursa, Ahmed Resmî'nin eseri bu vadideki ilk ve son örnek kabul edilebilir. Ahmed Resmî'nin bir başka biyografik çalışması Alaybeyizâde Emîn Mehmed Efendi'nin *Vefeyât*'na 1666'da yaptığı zeyildir.

Yine XVIII. yüzyılda hat sanatkârlarının biyografilerini veren *Devhatü'l-küttâb* (İstanbul 1942), Suyolcuzâde Mehmed Hasîb (ö. 1757) tarafından *Gülzâr-ı savâb*'a zeyil olarak yazılmıştır. Aynı asırda Kâdîzâde Ahmed b. Halil tarafından *Tuhfetü'l-küttâb* ve Müstakimzâde tarafından *Tuhfe-i hattâtîn*²⁴ adıyla aynı türde eserlerin telifine devam edilmiştir. Bunlardan özellikle ikincisinde 1645 hattatın biyografisi verilmektedir. Aynı müellifin *Mecelletü'n-nisâb fi'n-nisebi ve'l-künâ ve'l-el-kâb* adlı eseri, Kâtib Çelebi'nin *Süllemü'l-vusûl*'ünün zeyli olup, aynı şekilde İslâm ve Türk büyüklerinin çok kısa olarak hal tercümelerini ihtiva eder. Şeyhülislâm

19 Mehmet İpşirli, "Devhatü'l-meşâyih," *TDVİA*, c. 9 (İstanbul: TDV, 1994), 229-30.

20 (Kazan, 1248 [1832-33])

21 (İstanbul, 1269 [1852-53])

22 Eser önce Ahmet Nezihî Turan (İstanbul: Kitabevi, 2000), daha sonra da zeyliyle birlikte Zeynep Aycibin tarafından yayımlanmıştır (*TTK Belgeler* 22, s. 26 (2001): 183-226).

23 Cengiz Orhonlu, "Dervîş Abdullâh'ın Dârüssaade ağaları hakkında bir eseri: *Risâle-i Teberdâriyye fi Ahvâl-i Dârüssâde*," *Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya armağan* (Ankara: TTK, 1976), 225-49.

24 (İstanbul: Türk Tarih Encümeni, 1928)

ve bestekâr Ebûîshakzâde Esad Efendi (ö. 1753) musikîşinasları Atrabü'l-âsâr fi tez-kireti urefâi'l-edvâr adlı eserinde ilk defa müstakil eserde toplamıştır. Nihâyet Mu-râdî'nin (ö. 1791) Hulûsatü'l-eser zeyli olan Silkü'd-dürer fi a`yâni'l-kami'l-isnâ-âşer'i de onun gibi, ağırlıklı olarak merkez dışında özellikle Arap diyarında yetişmiş ünlü şahsiyetlere dair tabakât geleneğinin son örneği olarak kabul edilebilir.²⁵

XIX. yüzyılda aynı tür eserlerin telifi devam etmiş, Fındıklılı İsmet Efendi son Şakâik zeylini Tekmilâtü'ş-Şakâik fi Hakk-ı Ehli'l-Hakâik adıyla kendi ifadesine göre sekiz cilt olarak yazmış; fakat bu eser 1896 Fındıklı yangınında yanmış; daha sonra müellif hatırlayabildiği kişileri dört cilt halinde yeniden kaleme almıştır.²⁶ XIX. yüzyılda kendi türünün ilk örneği sayılan biyografyalar da kaleme alınmıştır. Ezcümle, Karşızâde Cemâleddîn Efendi tarafından Osmanlı tarihçileri ilk defa Âyîne-i zurefâ adıyla yazılıp, Osmanlı Tarih ve Müverrihleri²⁷ adıyla basılan eserde bir araya getirilmeye çalışılmıştır.²⁸ Yine ilk kez, Osmanlı nakîb-üleşrâflarının hayatları, Ahmed Nazîf tarafından Riyâzu'n-nukabâ ve Topal Rifat Efendi tarafından ise Devhatü'n-nukabâ²⁹ adlı eserlerde;²⁹ kaptanı deryaların biyografileri Mehmed Hafid (ö. 1811) tarafından Sefînetü'l-vüzerâ'da;³⁰ Râmiz Paşazâde Mehmed İzzet tarafından ise Harita-i Kapudanân-ı Deryâ'da³¹ verilmiştir. Bu yüzyılda Habîb (ö. 1894) adlı bir İranlı Hat ve Hattâtân'³² ile Tuhfe-i Hattâtîn'ne bir zeyl kaleme almıştır. Şairler için ise, Fatîm'in (ö. 1866) Tezkire'si³³ (Hâtîmetü'l-eşâr) ile bunun zeyli İbnülemin'in Son Asır Türk Şairleri'ne³⁴ bakılmalıdır. Şehbâz Giray'ın oğlu Halîm Giray (ö. 1823), Gülbün-i Hânân³⁵ adlı eserinde 44 Kırım hanının hal tercümelerini toplamıştır.

Modern anlamda ansiklopedi neşri çalışmaları da XIX. yüzyılda başlar. Ön-

25 (İstanbul 1291 [1874]; Bulak: Matbaatü'l-Miriyyeti'l-Amire, 1301 [1883-84])

26 Günümüze Sultan II. Abdülhamid'e takdim ettiği tek cildi intikal eden bu eser Şakâik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri ana başlığı altında bu külliyyatın beşinci cildi olarak yayımlanmıştır (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989).

27 (İstanbul: Kitabhane-i İkdâm, 1314 [1896-97])

28 Abdülkadir Özcan, "Cemâleddin Mehmed, Karşızâde," TDVİA, c. 7 (İstanbul: TDV, 1993), 312-13.

29 (İstanbul: [y.y.], 1283 [1866])

30 Mehmet İpşirli, "Devhatü'n-nukabâ," TDVİA, c. 9 (İstanbul: TDV, 1994), 230.

31 İ. Parmaksızoğlu tarafından yapılan ilavelerle 1865'e kadar zeyl edilen eser yayımlanmıştır (İstanbul: [y.y.], 1952).

32 (İstanbul, 1249 [1833-34])

33 (İstanbul: [y.y.], 1305 [1887-88])

34 (İstanbul: İstihkâm Alayları Litoğrafya Destgahı, 1271 [1870])

35 12 c. (İstanbul: 1930-1941)

celeri şahsî gayretlerle ele alınan, çoğu zaman sonu getirilemeyen bu tür eserlerin Şemseddin Sâmî'nin altı ciltlik *Kâmûsü'l-a'lâm*'i,³⁶ Mehmed Süreyyâ Bey'in *Sicill-i Osmânî*'si,³⁷ Ahmed Rifat'ın yedi ciltlik *Lugat-i Târihiyye ve Coğrafıyye*'si³⁸ ile Alî Cevâd Bey'in dört ciltlik *Memâlik-i Osmâniyye Târih ve Coğrafıya Lugatı*³⁹ gibi tamamlanmış örnekleri de vardır. Alî Haydar Midhat ise, babası Midhat Paşa'nın otobiyografisi durumunda olan *Tebşıra-i İbret*'i 1325 [1908]'te neşretmiştir.

XX. yüzyılda ise, genel mahiyetteki *Esmâü'l-müellifin* (veya *Hediyyetü'l-ârifin*) başta olmak üzere, pek çok biyografik eser kaleme alınmış veya eslâfın yazdıklarından bazıları neşredilmiştir. Bursalı Mehmed Tâhir'in *Osmanlı Müellifleri*⁴⁰ ile Franz Babinger'in aslı Almanca olup Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri adıyla C. Üçok tarafından Türkçe'ye çevrilen ve yayımlanan *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*⁴¹ pek çok yanlışlık ve eksiklik ihtiva etmesine rağmen hâlâ vazgeçilmez biyo-bibliyografik kaynaklardır. Osmanlı tarih yazmalarının bulunduğu kütüphaneleri de veren bu ikincisinin katalog yönü de bulunur. Aynı vadede Necip Âsım'ın *Osmanlı Târih-nüvisleri ve Müverrihleri*⁴² adlı çalışmasını da zikredebiliriz. İbnülemin'in *Son Hattatlar*'ı,⁴³ *Tuhfe-i Hattâtîn*'in; Hoş Sadâ'sı⁴⁴ ise yukarıda sözü edilen *Atrabü'l-âsâr*'ın zeyilleridir. Aynı müellifin *Son Sadrazamlar*'ı⁴⁵ ile M. Zeki Pakalın'ın *Son Sadrazamlar ve Başvekiller*'i⁴⁶ *Hadîkatü'l-vüzerâ*'nın Cumhuriyet döneminde yazılmış son zeyilleridir.

Sonuç olarak, siyâsî ve askerî çözümlenin aksine edebî yönden gittikçe zenginleşen Osmanlı edebiyatında, biyografi türünün çok güzel örneklerinin ve rildiği ve bunun artarak ve çeşitlenerek devam ettiği söylenebilir.

36 (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1287 [1870]; Erzurum 1990)

37 (İstanbul: Mihran Matbaası, 1306-1316 [1889-99])

38 (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1308-1315 [1890-98])

39 (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1299-1300 [1881-83])

40 (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1313-1317 [1895-1900])

41 (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1333-1342 [1914-1924])

42 (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1982)

43 *Târih-i Osmânî Encümeni Mecmuası*, 1, s. 1 (1326/1910): 41-52; 2, s. 7 (1327/1911): 425-35; 2, s. 8 (1327/1927): 498-99.

44 (İstanbul: Maarif Vekaleti, 1955; Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1970).

45 (İstanbul: Türkiye İş Bankası, 1958).

46 12 c. (İstanbul: Maarif Vekaleti, 1940-1953).

47 5 c. (İstanbul: Ahmed Said Matbaası, 1940-1948).